

рр. XX ст. козацької термінології, але за умов функціонування радянської системи, не набув змісту відповідної підготовки за часів існування козацької верстви. Саме тому, маючи кращі можливості та значний досвід козаків, радянський вишкіл майбутніх кавалеристів не лише не випереджав відповідну підготовку в Польщі, але дещо їй поступався. Причиною цього була ідеологічна природа радянської системи та репресивні методи встановлення і підтримки радянського режиму.

Наприкінці слід підкреслити, що проблематика, порушена в цій статті, не є вичерпаною і потребує подальших узагальнюючих досліджень вітчизняної історіографії.

СТАВЛЕННЯ СЕЛЯН УКРАЇНИ ДО ПРИХОДУ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ВІЙСЬК ТА ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ

Велика Вітчизняна війна (1941–1945 рр.), як складова Другої світової, – найболочіша сторінка історії нашої держави, оскільки Україна протягом тривалого часу була театром військових дій, зоною окупації. Український народ зазнав величезних людських втрат, точну кількість яких і досі не можна назвати впевнено. Найбільше страждань Україні принесли роки окупації: масові розстріли як цивільних, так і військовополонених, вивезення молоді на роботу до Німеччини, голод, холод, хвороби, руйнування міст і сіл. Усе це було наслідком політики нацистської Німеччини, спрямованої на досягнення світового панування й домінанті однієї нації над усіма іншими. У планах фашистів Україні відводилась роль території, що підлягала колонізації німців, а українському народові – робочої сили для задоволення потреб рейху.

Серед широкого кола питань, пов'язаних з історією в цілому періоду Другої світової, на особливу увагу, на нашу думку, заслуговує ще до кінця не розкрита проблема ставлення селянства України до нацистського окупаційного режиму. Вона стала предметом наукової, а деякою мірою політичної дискусії між радянською та західною історіографією протягом усіх повоєнних десятиліть, по-різному вона трактується й сучасними українськими дослідниками [1-18].

Автор статті ставить за мету з'ясувати ставлення селян України до приходу німецько-фашистських сил та специфіки встановлення окупаційного режиму. Об'єкт вивчення – німецько-фашистський окупаційний режим в УРСР, предмет – ставлення до нього українського селянства.

Значна частина українців у перші дні Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) ще не знала, що з собою несе фашизм. Також ще жевріла в свідомості людей пам'ять про німецьку окупацію України 1918 р., під час якої німці поводитися відносно цивілізовано. Тому не дивно, що ми в цілому ряді наявних у нашому розпорядженні документів радянського, оунівського і німецького походження знаходимо підтвердження вітання приходу німців. Секретар Кіровоградського підпільного обкому КП(б)У М. Скирда в одному зі своїх звітів свідчив, що мешканці деяких сіл Кіровоградської області організовано зустрічали німців із хлібом-сіллю [19, 23]. Професор Грюнберг, який очолював групу відділу політики рейхскомісаріату України, здійснивши поїздку окупованими територіями України, у своїй доповіді також підтвердив лояльне ставлення населення України до німецької влади [20, 3-25]. Невідомий автор оунівського огляду суспільно-політичного життя доповідав своєму керівництву в травні 1942 р.: „З початком війни були між селянством Південної України подекуди навіть немалі симпатії до німців” [21, 38].

У тих місцевостях, де нацисти рахувалися з інтересами селян, настрої останніх різнилися від пануючих по всій Україні. У документі за 1941 р. „Діяльність партизанських загонів у тилу ворога та

1. Smoliczki A. *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12.X.1918 do 25.IV.1920*. Toruń, 2000; *Zarys organizacji I Armii Konnej Siemiona Budionnego (1919–1923) / Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918–1921*. – Toruń, 2003.
2. Karpus Z. *Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku*. – Toruń, 1994.
3. Антолюк В. *Польская конница / Конница иностранных армий*. – Москва–Ленинград, 1929.
4. Крикунов П. *Козаки между Гитлером и Сталиным*. – М., 2005; Бугай Н. *Казачество России: отторжение, признание, возрождение*. – М., 2000.
5. Матвеев О. *Военное дело / Очерки традиционной культуры казачества России*. – Москва–Краснодар, 2002. – Т. 1; Тараторин В. *Конница на войне*. – Минск, 1999.
6. *Історія українського війська*. – К., 1993; *Історія українського війська*. – Львів, 1996.
7. Задунайський В. *Українські козацько-лицарські традиції в Наддніпрянській армії УНР (1917–1919рр.) // Схід*. – 2001. – № 3; Його ж. *Вплив козацьких військових традицій на становлення Збройних Сил Української Держави Гетьмана П. Скоропадського // Історичні і політологічні дослідження (Донецький Національний Університет. Історичний факультет)*. – 2003. – № 3/4; Його ж. *Бойова підготовка європейської кінноти та козаків (кінець XIX ст. – початок XX ст.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – К., 2004. – Вип. 8.
8. ДАІФО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 2.
9. ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 13. – Спр. 47.
10. ДАІФО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 15.
11. САВ. MSW. DK. – № 5777.
12. САВ. MSW. DK. – № 2365.
13. САВ. MSW. DK. – № 5773. – С. 14.
14. ДАІФО. – Ф. 24. – Оп. 13. – Спр. 401.
15. ДАІФО. – Ф. 24. – Оп. 13. – Спр. 396.
16. ДАІФО. – Ф. 423. – Оп. 1. – Спр. 1.
17. ДАХО. – Ф. – Р. 2550. – Оп. 1. – Спр. 158.
18. ДАХО. – Ф. – Р. 2550. – Оп. 1. – Спр. 617.
19. Хайк М., Левин Я. *Ворошиловские всадники*. – Ростов-на-Дону, 1938.
20. *Учебник для кавалерийских кружков военных знаний I и II ступеня*. – М., 1931.
21. *Ворошиловский кавалерист: Учебное пособие для кружков и клубов „Ворошиловский кавалерист”*. – М., 1936.
22. *Руководство по боевой подготовке конницы РККА*. – М., 1930.
23. *Строевой устав конницы РККА*. – М., 1933. – С. 146-155, 84-87.
24. *Устав о воинской повинности*. – Петроград, 1915.
25. Задунайський В. *Козацькі учбові збори початку XX ст. – центри вишколу з козацького військового та бойового мистецтва // Український історичний збірник*. – К., 2004. – Вип. 7.
26. РДАКК. – Ф. 418. – Оп. 1. – Спр. 5893.

якої допомоги вони потребують” в частині „Відношення німців до населення” зазначалось: „На передовій лінії фронту, тобто на тільки що зайнятій території, розправу над населенням не здійснюють, якщо воно само не здійснює опору, тільки грабують усю тварину” [22, 90]. На території приблизно 100 км від лінії фронту, що називалася „військовою зоною”, застосовувався значно м'якший окупаційний режим. Тут були меншими кількості і розмір податків, легшими умови праці та кращою її оплата, кращим ставленням німецької влади до місцевих жителів. Наслідком такої політики стало доляльне ставлення місцевого селянства до окупантів і ворожість до повернення Червоної Армії. У повідомленні Наркома внутрішніх справ УРСР Савченка від 24 січня 1943 р. на ім'я М. Хрущова йдеться: „...Значна частина населення так званої „військової зони” надає активну допомогу окупантам, ускладнюючи прохід по цій зоні нашої агентури, військовослужбовців Червоної Армії, що втекли з полону..., допомагаючи німцям виловлювати партизанів і радянських патріотів...” [23, 17-19]. Мотивацію такої поведінки, знаходимо в словах самих селян: „Дасть Господь, що незабаром Червону Армію відгонять, розіб'ють, тоді-то нам добре заживеться, ми звільнимся від цих більшовиків, заберемо землю й будемо на ній господарювати. Нас німці позбавили від більшовицьких податків... і ми зітхнули вільніше. Нас лякали, що німці будуть грабувати та кривдити нас, а в дійсності вони нас не кривдять і не грабують” [23, 20].

На відміну від прифронтової смуги, у внутрішніх районах України настрої населення ставали дедалі більш ворожими до окупантів [23, 20; 24, 133]. Причиною цього була політика окупаційної влади, яка за максимально короткий строк відштовхнула від себе майже всіх своїх потенційних союзників. Не останню роль у цьому відіграла політика нацистів на селі. Із суспільно-політичного огляду за квітень-травень 1942 р., який було зроблено представниками українського націоналістичного руху, стає зрозуміло, що відбувається жорстоке знущання над українським населенням, з'являється велика кількість обмежень і заборон, збільшується кількість і розміри податків, примусова праця, фізичні розправи [21, 37, 40]. Самі німці стверджували, що на кінець 1942 р. уже тільки 40 % населення довіряло їм [20, 8].

Таким чином, на початку окупації німці намагалися загравати із селянами: пограбувань майже не було, колгоспи працювали, як і при радянській владі, селянству повернули частину хліба, худоби. Німці не вживали жодних заходів із заготівлі хліба, м'яса, не стягували податків, відпустили військовополонених української національності, поновлювали діяльність церкви. Проте, як свідчать наявні архівні неспростовні факти, із часом їхня політика змінюється на повне поневолення й пограбування населення, перетворення українського народу в рабів Німеччини, знищення народів України [25, 29-36].

Серед селян, які прихильно або, принаймні, без ворожості зустріли прихід німців, можна виділити дві категорії. Для одних визначальними були економічні мотиви, для інших – політичні. Перші були в основному незадоволені своїм економічним становищем за радянської влади й сподівалися тепер на краще, насамперед на те, що нова влада скасує колгоспну систему та поверне їм землю. В документах

Центрального державного архіву громадських об'єднань України знаходимо підтвердження цьому: „... в 1941р., внаслідок провокаційної агітації німців обіцянками необмеженої кількості землі при спроможності її обробітку та передачі її у власність, селяни, особливо заможні, сприйняли агітацію за дійсність і почали приєднуватись до німців” [26, 152].

До другої соціальної категорії належали ті, хто постраждав від радянської влади, та члени їх сімей: репресовані або переслідувані за „антирадянську діяльність”, релігійні переконання, розкуркулені, націоналістично налаштовані особи, а також фольксдойче. „Куркулі належать до запеклих ворогів Радянської влади. З приходом німців вони забирають будинки, які колись їм належали, грабують колгоспне майно”, – інформував в 1941 р. М. Биков, колишній співробітник НКДБ по Житомирській області [24, 202]. У документах німецького штаба 17-ої армії „Вербування та використання агентів” від 2 грудня 1941 р. та „Загальні положення” зафіксовано, що найкращими агентами на окупованій території, що співпрацюють із німецькою владою, є німці, які мешкають на цій території, а також сім'ї постраждалих від радянської влади [27, 92-93]. У документі мова йде про фольксдойче, які були незадоволені Указом Верховної Ради СРСР від 28 серпня 1941 р. про ліквідацію автономної республіки німців Поволжя. Цим документом передбачалася депортація німецького населення вглиб радянської території не лише з Поволжя, а й з усіх районів можливих бойових дій, у тому числі з України [28, 16]. Таким чином, Указ фактично оголошував усіх етнічних німців „ворогами народу” і штовхав тих, хто ще залишився на окупованій території, в обійми гітлерівців. Підтвердження цьому ми знаходимо в документах. У звіті командира партизанського з'єднання ім. Ворошилова І. Діброва, яке діяло на Кіровоградщині, говориться про фольксдойчів як опору фашистського ладу в окупованих районах [25, 34]. Із них окупанти формували адміністративний апарат (лише в окрузі Дніпропетровськ налічувалося 40 бургомістрів-фольксдойче) [28, 25], перекладачів, поліцаїв. За даними Наркома внутрішніх справ УРСР Савченка від 10 січня 1942 р., українська поліція в селах Запорізької області була укомплектована місцевими німцями, дезертирами Червоної Армії та розкуркуленими [29, 80].

Однак, і це визнавали самі німці, не всі фольксдойче, а лише невелика їхня кількість, співпрацювала з окупаційними військами [30, 21-24]. Відсоток різного роду репресованих та розкуркулених, переслідуваних за свої політичні, національні чи релігійні переконання, фольксдойчів, селян, які були незадоволені своїм економічним становищем за радянської влади, був, вочевидь, чималим. Проте зробити більш-менш точні підрахунки неможливо через відсутність потрібної статистики. Крім того, звісно, не всі репресовані або фольксдойче стали в опозицію до радянської влади, натомість багато з них брали участь в антифашистській боротьбі, виявивши себе справжніми героями.

Не було однозначного ставлення до „нової влади” у населення й за віковою ознакою. Селянська молодь, вихована в комуністичному дусі, здебільшого твердо стояла за радянську владу. Серед старшого покоління противників радянської влади було значно більше. З

доповіді професора фон Грюнберга від 10 січня 1942 р.: „...Ще сьогодні багато таких, особливо серед молоді, хто розуміє, що ніхто у світі кращого не може дати, чим, те, що зробили більшовики. Якби ми зачекали ще 10 років, ми ніколи більше не перемогли більшовиків” [20, 21].

Отже, сприйняття селянами України приходу німецьких військ та нацистського окупаційного режиму не було однозначним. Факт залишається фактом: чимало людей свідомо співпрацювало з німецькою владою. Ще більша частина населення, виходячи з документів, у душі підтримувала боротьбу з окупантами, але виявилася попросту зляканою [24, 202]. Надзвичайна жорстокість гітлерівців наводила жах і паралізувала волю більшості населення. Згідно з доповідною начальника СС і поліції ст. П'ятихатки Дніпропетровської області від 3 січня 1943 р., 60-70 % місцевого населення вичікували подальшого розвитку подій, 20-30 % були активістами різних течій руху Опору, здебільшого радянського, 10 % населення вважалося благонадійним до німецької влади [31, 289].

Таким чином, є всі підстави вважати, що серед українського селянства не було одностайності стосовно ставлення до приходу німецько-фашистських військ та нацистського окупаційного режиму. Нехтування прагненнями українців, політика геноциду призвели до поширення, з одного боку, партизанської боротьби у ворожому тилу, а з другого – до зростання пасивного опору по відношенню до „нового порядку” і з боку населення України.

Подальшої розробки потребують питання висвітлення встановлення зв'язків між проявами невдоволення радянською владою з розгортанням бойових дій та причин, масштабу, характеру добровільної економічної співпраці населення з окупаційною владою.

13. Першина Т.С. Фашистский геноцид на Украине 1941–1944 – К.: Наукова думка, 1985.
14. Лисенко О.Є. Идеологичні аспекти початкового періоду війни: реалії та їх відлуння // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т Історії України.* – Вип. 6, Ч. 2. – К., 2002.
15. Потильчак О. „Новий порядок” в окупованій Україні (1941–1944) // *Пам'ять століть.* – 1999. – № 1.
16. Гриневич В.А. Напад Німеччини на СРСР і криза лояльності сталінському режиму в Україні // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т Історії України.* – Вип. 7, Ч. 2. – К., 2003.
17. Ніколаєв Ю. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.) – Вінниця: Тезис, 1999.
18. Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом, 1941–1944 рр. (на матеріалах південних областей) // *Київська старовина.* – 2000. – № 2.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 88.
20. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 106.
21. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 347.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 122.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 685.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 118.
25. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 232.
26. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 208.
27. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 100.
28. Коваль М.В., Медведок П.В. Фольксдойче в Україні (1941–1944 рр.) // *Український історичний журнал.* – 1992. – № 5.
29. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 182.
30. ЦДАВО України. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 481.
31. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 28.

В.В. Гордієнко

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО І ВІДРОДЖЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПЕРШІ РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Життєдіяльність православної церкви в новітній історії України вивчена недостатньо. Це гальмує розробку ефективної державної релігійно-церковної політики. Яскравим підтвердженням цього є розкол у сучасному українському православ'ї. Отже, дослідження недавнього минулого нашої церкви є необхідним і актуальним.

Більшість істориків, які вивчали життєдіяльність церкви в період нацистської окупації [1], сходяться на думці, що мав місце унікальний феномен відродження церкви з небуття. За нетривалий проміжок часу було відбудовано і заново відкрито кілька тисяч храмів і молитовних будинків, висвячено багато священнослужителів, створено ієрархію. І це за умови, що напередодні Другої світової війни повноцінне релігійно-церковне життя в Радянському Союзі і в Україні фактично зупинилось.

Слід зазначити, що дослідники більше уваги приділяли інституційним аспектам відновлення православної церкви – створенню ієрархії, становленню відносин з окупаційною владою. Поза увагою залишилась соціальна складова цього процесу. Відбудову церковного життя забезпечували прості

1. Галаджев С. Что происходит на оккупированных областях Украины. – Б.М., 1942.
2. Гриднев В.М. Историография борьбы советского крестьянства против немецко-фашистских захватчиков на временно оккупированной территории СССР в 1941–1944 гг. // *Историография Великой Отечественной войны: Сб. ст.* – М., 1980.
3. Дишлевий П.С. Крах фашистської аграрної політики на тимчасово окупованій території України (1941–1944рр.) // *Український історичний журнал.* – 1971. – № 6.
4. Дубина К.К. 778 трагічних днів Києва. – Уфа., 1945.
5. Дубина К.К. Радянська Україна у Великій Вітчизняній війні. – К.: Знання, 1967.
6. Загоруйко М.М., Юденков А.Ф. Крах плану „Ольденбург”. – М., 1980.
7. Клоков В.И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945: *Историографический очерк.* – К., 1978.
8. Коваль М.В. *Історія пам'ятає (Кривавий шлях фашистів на Україні).* – К.: Політвидав України, 1965.
9. Коваль М.В. *Україна у Другій Світовій та Великій Вітчизняній війні (1939–1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення.* – К.: Інститут історії АН України, 1994.
10. Лаута С.П. *Колгоспне селянство радянської України у роки Великої Вітчизняної війни.* – К.: Видавництво Київського ун-ту, 1965.
11. *Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине: В 2 кн.* – Кн. 1. – К., 1985.
12. Супруненко Н.И. *Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945).* – К.: Госполитиздат УССР, 1956.